

- 2.8 <http://www.pravda.com.ua/news/2010/11/30/5628021/>
- 2.9 <http://www.unian.ua/news/375502-zakon-ukrajini-pro-golodomor-pare-shanue-yanukovich-nehtue.html>.
- 2.10 <http://dosye.com.ua/articles/2010-08-18/kolis-v-ce-prem-r-tabachnik-nazivav-golodomor-genocidom--ukra-nskim-golokostom-/115/>
- 2.11 <http://novynar.com.ua/politics/24166>
- 2.12
- http://ru.wikisource.org/wiki/Заявление_ГД_РФ_%22Памяти_жертв_голода_30-х_годов_на_территории_СССР%22
- 2.13 <http://5.ua/newslines/185/0/54510/>
- 2.14 <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1723.html>.

Геннадій Стрельський

Оцінка Голодомору в Україні у документах та виступах екзильного уряду УНР і суспільно-політичних діячів та вчених української еміграції 30-х років XX ст.

Розглядаються документи і виступи уряду УНР в екзилі та діячів української еміграції 1930-х років як джерело дослідження Голодомору в Україні.

Ключові слова: *Голодомор, селянство, джерела.*

Documents and appearances of government of UNR are examined in ekzili and figures of Ukrainian emigration of 1930th as a source of research of Holodomor in Ukraine.

Keywords: *Holodomor, peasantry, sources.*

За підрахунками В.І. Марочка – одного з фундаторів Асоціації дослідників голодоморів в Україні, керівника Центру по вивченню голодоморів історична та науково-публіцистична література з питань голоду 1932-1933 рр. в Україні перевищує 7 тисяч назв [1,с. 178]. Серед них – монографії, спогади очевидців, художні твори, наукові й популярні статті в журналах і газетах, збірники документів, матеріали науково-теоретичних конференцій, круглих столів тощо. При цьому необхідно відзначити, що переважна більшість з цих різних за формою, жанром, обсягом і змістом публікацій з'явилися лише з кінця 1980-х років і до сьогодні, оскільки в часи комуністичного режиму ця проблема замовчувалась або всіляко перекручувалась. У численних працях вчених сучасної незалежної України – С.В. Кульчицького, С.І. Білоконя, В.К.Борисенко, Ю.І.Шаповала, В.М. Скляра, Л.В. Гриневич, О.М. Веселової, О.М.Мовчан, Р.Я. Пирога, В.І. Сергійчука, Г.Т. Капустян, Є.П. Шаталіної, М.Ф. Дмитрієнко, зокрема й колишніх вихованців нашого Інституту історичної освіти В.М. Даниленка, В.І.Марочка, М.А. Журби, Г.В.Касьянова і багатьох інших істориків трагічні події 1932 – 1933 рр. розглядаються як Голодомор, тобто як геноцид українського народу, здійснюваний тоталітарним комуністичним режимом, як терор голодом, що діяв в радянській Україні, як свідомо і цілеспрямована антиукраїнська політика, карально-репресивна акція сталінського уряду.

Але слід звернути увагу на те, що концептуальні основи саме такого визначення і такої оцінки трагедії українського народу 1932 - 1933рр.були закладені у численних документах (меморандумах, зверненнях, деклараціях тощо) різних суспільно-політичних організацій і центрів української еміграції, звернених до лідерів багатьох іноземних держав, до Ліги Націй та інших поважних міжнародних організацій, у виступах, промовах, різних публікаціях колишніх активних учасників Української революції 1917-1920 рр., які представляли цвіт інтелектуальної і політичної еліти української нації у зарубіжному світі. Серед них – колишні члени уряду Центральної Ради, гетьманської Української Держави, Директорії УНР, ЗУНР, дипломати, вчені-

історики, політологи, соціологи, етнографи, аграрії, економісти, правознавці, письменники, публіцисти – Олександр Шульгин, Мілена Рудницька, Кость Мацієвич, Зенон і Зиновій Пеленські, Панас Феденко, Олександр Лотоцький, Іларіон Косенко, В'ячеслав Прокопович, Валентин Садовський, Михайло Єремійв, Максим Славінський, Ян Токаржевський–Карашевич, Ганна Келлер-Чикаленко, Андрій Лівіцький, Дмитро і Панас Андрієвські, Євген Бачинський, Ольгерд Бочковський, Володимир Залозецький-Сас, Сергій Шелухин, Іван Мірний та ін. Їхні постаті у часи комуністичної влади табувалися, або згадувались лише з неодмінними ярликами «буржуазних націоналістів» тощо.

У той чи інший спосіб (у наукових і полемічно-публіцистичних працях, творах мемуарного і епістолярного характеру – спогадах, щоденниках, інтерв'ю, автобіографіях, у листуванні тощо) вони аналізували передумови і причини жахливих подій 1932 - 1933 рр. в українському радянському селі, обґрунтовували вищеназвану оцінку Голодомору, засуджували його винуватців, закликали урядовців і впливових політичних діячів зарубіжних країн вжити відповідні санкції щодо сталінського режиму тощо.

Громадсько-політичні об'єднання і центри закордонного українства ще задовго до Голодомору 1932-1933 рр. різко засуджували зрежисовані комуністичною владою трагічні події в Україні, пов'язані з колективізацією сільського господарства і продовольчою політикою сталінського уряду щодо українського селянства.

Ще 3 грудня 1928р. на загальних зборах Українського академічного комітету в Празі було ухвалено утворити спеціальну комісію, яка незабаром реорганізувалася в Комітет допомоги голодним України, до складу якого ввійшли К.Мацієвич, С.Сірополко і П.Феденко. До речі, Кость Андріанович Мацієвич (колишній заступник генерального секретаря (міністра) земельних справ в уряді Центральної Ради) – знаний фахівець у галузі сільського господарства, з 1923 р. працював професором в Українській господарській

академії в Подєбрадах, де викладав агрономію, автор книг «Сільськогосподарська політика СРСР у світлі сучасної кризи» (1931 р.) і «Колективізація селянського господарства» (1936 р.), у яких об'єктивно проаналізував причини і наслідки Голодомору.

27 січня 1930 р. названий Комітет звернувся до української громади Чехо-Словаччини із закликом «збирати пожертви грішми та харчовими продуктами» для допомоги голодуючим в УСРР [2,с. 44].

А 7 серпня 1933 р. цей Комітет у своєму зверненні до зарубіжної громадськості повідомляв про жахливі наслідки Голодомору і закликав організувати на еміграції осередки допомоги голодуючим та регулярно інформувати світову спільноту про становище у радянській Україні [2,с. 44].

У 1929 р. в Парижі було засновано Комітет допомоги голодуючим на чолі з О. Шульгиним. До його складу входили І. Косенко, О.Удовиченко, М.Ковальський і Г.Келлер-Чикаленко. Комітет звертався до усіх гуманітарних установ, Червоних хрестів, головних політичних провідників Європи, подавав відомості про події в УСРР до преси і видав окрему брошуру «Голод в Україні» (французькою мовою) [3,с. 95].

Управа Союзу українських журналістів і письменників на чужині 5 квітня 1932 р. ухвалила звернення до світової громадськості у зв'язку з репресивними діями радянської влади, яке було опубліковане в європейській пресі. У ньому, зокрема, говорилося, що в УСРР «стогін конаючих жертв більшовицького варварства лунає до неба... Своїми кривавими злочинами російська комуністична влада заслужила морального бойкоту з боку цивілізованого людства» [2,с. 456].

Європейське об'єднання українських організацій на чужині 10 жовтня 1933 р. оприлюднила «Відклик до розуму і сумління цивілізованого світу», у якому засуджувалося «свідоме і навмисне винищування більшовицькою владою населення України» і містилося звернення до держав світу унеможливити «торгівлю хлібом, видертим у голодуючих» [2,с. 44].

Аналогічні заяви і звернення робили й інші українські установи та

осередки.

З численними повідомленнями про жахливий голод в УСРР і про його винуватців зверталася у 1930-1933 рр. до керівництва багатьох країн світу Головна українська еміграційна рада у Парижі, очолювана О.Я. Шульгиним (представницький федеративний орган різних установ, організацій і політичних партій української еміграції в країнах Європи і Азії).

Міжнародне пресове агентство «Ofinog» («Офінор») у Швейцарії, яке у 20-40-х роках очолював М.М. Єремійв (колишній секретар Центральної Ради, головний редактор її «Вістей...») протягом багатьох років кілька разів на тиждень випускало бюлетені (в Женеві, Парижі, Римі, Мадриді тощо), що містили різні матеріали про Україну. Кілька бюлетенів у 1932-1933рр. були повністю присвячені Голодомору.

Чимало статей, повідомлень, документів про голод в Україні 1932-1933 рр. регулярно видавалися в українській чужоземній пресі («Тризуб», «Червона Калина», «Українська трибуна», «Українська справа», «Прометей», «Діло», «Час» та ін.), у науково-видавничих центрах україністики за кордоном, у виданнях українських вищих навчальних і наукових закладів Європи, таких як Український Вільний Університет, Українська господарська академія, Український високий педагогічний інститут ім. М.П. Драгоманова, Український соціологічний інститут, Наукове Товариство ім. Т.Шевченка, Музей Визвольної Боротьби України, Український науковий інститут та ін.

Відомий український політолог, соціолог, націолог, дипломат УНР, професор Української господарської академії О.І.Бочковський у 1933р. створив і очолив «протиголодовий комітет» і написав « Відкритий лист прем'єр-міністру Франції» про голод в радянській Україні та необхідність організації допомоги голодуючим.

У тому ж році політичний і церковний діяч, дипломат УНР Є.В.Бачинський заснував у Женеві «Український клуб», який організовував акції «порятунку голодуючих» в радянській Україні.

Співзасновник і голова Української національної партії на Буковині і

сенатор румунського парламенту від української національної меншини В.С.Залозецький-Сас в 1933 р. виступив у британському парламенті із промовою проти штучного Голодомору в УСРР.

У тому ж році відомий історик і громадсько-політичний діяч П.В.Феденко разом з колишнім головою уряду Директорії УНР І.П.Мазепою (до речі, агрономом за фахом) від імені УСДРП підписали протест-відозву до соціалістичних партій і робітничих організацій усіх країн у зв'язку із штучним голодом, влаштованим в Україні більшовицькою владою.

Подібних прикладів гострого реагування українських політичних емігрантів, схвилюваних трагічними подіями в УСРР, можна навести дуже багато.

Особливу активність у цій справі виявив видатний історик, засновник новітньої української дипломатії, перший міністр закордонних справ УНР О.Я. Шульгин, який упродовж багатьох років був серед найактивніших політичних, громадських, наукових і культурних діячів української еміграції, однією з найпомітніших постатей Державного центру УНР в екзилі.

Восени 1920 року О.Шульгин очолив делегацію УНР на першій асамблеї новоствореної Ліги Націй у Женеві. Відтоді він постійно репрезентував Україну перед різними органами цього найбільшого міжнародного форуму – аж до 1939 року, коли сама Ліга Націй перестала діяти.

Очолована О.Шульгиним Головна українська еміграційна рада у низці листів оповістила про голод в радянській Україні Лігу Націй та Міжнародний Червоний Хрест і випустила французькою мовою відозву до багатьох міжнародних організацій із закликом прийти на допомогу голодуючим. Зокрема, 25 і 27 вересня 1933р. О.Шульгин від імені екзильного уряду УНР звернувся з листами до Голови Ліги Націй Мовінкеля і голови 14-ї Асамблеї Ліги Націй Вотера, у яких повідомляв, що «в час повного миру сотні тисяч, навіть мільйони людей мруть від голоду, тяжко страждають без всякої допомоги майже в центрі Європи... Всі українці, всі наші

організації...одногосно просять Лігу Націй підійняти свій голос, щоби врятувати наш народ» [3,с. 207].

Звертаючись до учасників пленарного засідання Ліги Націй, О.Шульгин закликав їх:

«1) прийняти необхідні міри, щоб перешкодити вивіз хліба з СРСР, в дійсності з України;

2) організувати анкетну комісію, яка б могла на місці встановити розміри нещастя;

3) організувати міжнародну поміч голодуючим в Україні.

Ми надіємось, що Ліга Націй не зможе пройти мимо нашого прохання і що весь цивілізований світ почує апель уряду УНР, що знаходиться зараз на вигнанні.

Всі українці, мільйони яких розкидано по цілому світі, підтримають нас, як один чоловік, в цьому проханні, яке є продиктоване страшною тривоною за долю великого народу в нещасті»[3,с.210].

Цими та іншими активними заходами О. Шульгина перед Лігою Націй, іншими міжнародними організаціями та світовою громадськістю йому вдалося об'єднати у річищі антиголодової кампанії все українство поза межами СРСР й домогтися певного міжнародного резонансу.

Питання Голодомору в УСРР на одному із засідань Ради Ліги Націй порушив головуючий представник Норвегії Мовінкель. У Відні й Парижі були утворені комітети допомоги голодуючим в Україні, які очолили відповідно такі відомі в Європі особистості, як архієпископ Теодор Інніцер і генерал-полковник Поль Анріс, який до того ж очолював одну з секцій Клубу українознавства і брав участь у виданнях української політичної еміграції.

Серед наукових і публіцистичних праць О.Я. Шульгина, які тою чи іншою мірою торкалися проблеми Голодомору в Україні, особливе місце займає його книга «Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині» (Париж, 1934), яку мав честь підготувати до перевидання у 1998 році автор цих рядків.

Ця ґрунтовна праця створена на стиці жанрів, являючи собою своєрідний синтез науково-історичної, політологічної, мемуарної і археографічної публікацій.

Чільне місце у ній займає оповідь про моральні й правові підстави створення державного центру УНР в екзилі, про його ідеологію і політику, основні напрями і методи діяльності в 1920-1934 рр., спрямованої на відновлення волі й демократії в Україні.

Багато сторінок цієї книги присвячено «справжній голодовій катастрофі в Україні» [3,с.96], аналізу її причин і наслідків, а особливо – діяльності зарубіжного українства, спрямованій на допомогу голодуючим і викриття винуватців трагедії 1932-1933 р. « Найбільш болючим було питання голоду, – писав О.Шульгин, – яке постало спершу в 1921 році, коли Голова української місії в Парижі звертався і до червоних хрестів, і до головних тодішніх політичних провідників Європи. Про голод почали знов писати в 1929 році і тоді українське громадянство на еміграції сполошилося»[3,с.95].

«Далеко більш грізними – пише він далі, – були відомості, що надійшли до нас з України в 1932 році. Тоді різні закордонні кореспонденти почали описувати, як український селянин кидав свою землю і їздив по цілому совітському Союзі шукаючи шматка хліба... Про це ми в свою чергу подавали як найширші відомості через наш пресовий бюлетень, а в час, коли в Парижі засідала Унія товариств для Ліги Націй, наше товариство випустило спеціальний комунікат на французькій та англійській мові» [3,с.96].

«Уряд УНР. в екзилі, – пише далі О. Шульгин, – вже у лондонському мемуарі оповів про голод і його причини, але пізніше, коли довелося звернутися до гуманітарних установ і до цілої громадської опінії, ініціативу перебрала Головна (українська національна – Г.С.) рада. Вона ж випустила, за підписом свого генерального секретаря, лаконичну, але рішучу по своєму змісту відозву... Тим часом страшні події на Україні зворушили не тільки цілу еміграцію нашу, а й весь український загал: у Львові і в Чернівцях піднімається справжній народний рух – бажання допомогти голодним

братам з Великої України. Греко-католицький єпископат на чолі з Митрополитом Шептицьким звертається з глибоко зворушливим закликом. Так само виступає і Львівський та Чернівецький Комітети з гарячими відозвами.

У Женеву з'їздяться і представники уряду та Головної Ради, представники зі Львова і Чернівців, послы Пані Рудницька та п.Пеленський, сенатор Залозецький та посол Сербинюк. Були репрезентовані комітети допомоги голодним в Празі і Брюселі, також націоналістичне «Європейське Об'єднання»[3,с.96].

У «Прилогах», що складають більше половини загального обсягу книги, вміщено заяви, декларації, меморандуми та ін. документи екзильного уряду УНР, тексти виступів і промов її провідних діячів та багато інших оригінальних, важливих джерел.

Джерелознавча вартість цієї частини книги особливо збільшується у зв'язку з тим, що більшість документів Державного центру УНР в екзилі внаслідок частих переїздів і перипетій Другої світової війни були втрачені. А ті, що збереглися, перебувають переважно у закордонних архівосховищах, вони поки що мало доступні для вітчизняних істориків.

Окремий XII розділ цієї (документальної) частини книги О.Я. Шульгина має назву «Голод на Україні». Тут оприлюднено повні тексти згадуваних вище Листів уряду УНР в екзилі до голови Ради Ліги Націй Мовінкеля і до голови Асамблеї Ліги Націй Вотера, «Виступ уряду УНР в справі українського Голодомору» перед Збіжевою комісією, створеною економічною конференцією у Лондоні, у якому висловлюється прохання «во ім'я гуманності заперечувати проти будь-якого вивозу їстівних продуктів і особливо хліба з ССРСР»[3,с.206], а також рішучий протест емігрантського українства проти такого вивозу. У вміщеному там же Листі депутатів польського сойму Мілени Рудницької і Зиновія Пеленського до Мовінкеля висловлюється прохання «поставити питання голоду, що лютує в совітській Україні, перед Лігою Націй, щоби остання організувала міжнародню акцію на

користь українського населення, яке вмирає з голоду» [3,с.208].

«Факти голоду є незаперечними – підкреслюють депутати – не дивлючись на зусилля, що світській уряд вживає, щоби прикрити правдиву дійсність, заперечити існування цієї справжньої катастрофи, спричиненої голодом. Цей факт підтверджується тисячами листів, які ми отримуємо від наших земляків з того боку совітського кордону, свідченнями сотень українських біженців, свідченнями, складеними як акти офіційні, свідченнями і сторонніх нейтральних осіб, головним чином чужинецьких журналістів, яким вдалося, не дивлючися на заборону совітських влад, побувати на українській території, на якій лютує голод» [3,с.208].

Причини, які довели Україну до цієї страшної катастрофи, – говориться у Листі, «відомі цілому світові. Не є секретом, що Україна, країна, обдарована природою великими багатствами, попала у такий нещасний стан через руйнуючу економічну політику совітів» [3,с.208].

У «Заклику Головної української еміграційної ради», написаному ще у червні 1930 р. (тобто ще до Голодомору), вміщеному у книзі, звучить гірке і тривожне передбачення:

«Двічі большевики призвели Україну до голоду (в 1921 р. і в 1929 р.). Нема сумніву, що терором і сучасною колективізацією вони ще раз вкинуть край в найгірше нещастя. Фатальний розвиток подій не може бути спинений декретами нерозумними, які намагаються приховати жалюгідні наслідки колективізації.

Увесь світ повинен зрозуміти, що Україна знаходиться напередодні справжнього голоду, що пограбована й зруйнована, вона живе з дня на день, що в неї видирають останній шматок хліба, потрібний для її власних дітей.

Іменем великих мас української еміграції, розсіяної по Європі, ми звертаємося до цивілізованого світу з гарячим закликом, просимо не підсилювати ганебної торгівлі совітів, не купувати хліба з України, вкритого кров'ю наших селян, не фінансувати окупаційної влади російської на Вкраїні.

Наша отчизна прагне до свободи, миру, поступу і було б нелюдським

давати підтримку, яка б вона не була, гнобителів, режимів, який веде на смерть увесь наш народ.

Не купуйте хліба, вкраденого на Україні! Припиніте торгівлю з совітами!» [3,с.211].

Ці та інші документи, видані у книзі О.Я.Шульгина і ряді інших публікацій діячів української політичної еміграції є важливим джерелом для подальших досліджень Голодомору 1932-1933рр. в Україні.

Джерела та література:

1. Історія українського селянства. Т.2. – К.,2006.
2. Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. – К., 2008.
3. Шульгин Олександр. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. Автентичне відтворення видання 1934р. Упорядники: Г.В.Стрельський, І.Д. Шевченко. – К.,1998.

Вікторія Фесенко

Становище польської національної меншини в роки українського Голодомору 1932 – 1933 рр.

У статті розглядається вплив українського Голодомору на польську національну меншину.

Ключові слова: *Голодомор, польська національна меншина, етнічні меншини.*

In the article influence of Ukrainian Holodomor is examined on the Polish national minority.